

Zrození/zrazení
svobodou

Co chtějí děti českého
a východoněmeckého
postkomunismu?

1989—2020

LUKAS
RIETZSCHEL
8

KLÁRA
VLASÁKOVÁ
14

19
CHRISTIAN
WEIBGERBER

ANNA
KÁRNÍKOVÁ
27

ELISA
GUTSCHE
33

JOSEF
PATOČKA
39

MY, DĚTI
POSTKOMUNISMU
UŽ CHCEME
VÍČ NEŽ JEN
DĚKOVAT, ŽE
MŮŽEME

Kateřina
Smejkalová

atímco my v České republice jsme se přes významné výročí tří dekad od sametové revoluce překulili již minulý podzim, Němce letos 3. října ještě čeká jubileum neméně významné: třicet let sjednocení německého východu se západem. Při této příležitosti Deník Referendum a Friedrich-Ebert-Stiftung společně přinášejí cyklus šesti esejů od tří autorů a autorek – mladých lidí z České republiky a východního Německa narozených mezi lety 1984 a 1994, tedy „*děti postkomunismu*“.

Revolty proti donedávna platnému společenskému konsenzu jistě nejsou výhradně věcí postkomunistického prostoru – stačí se podívat na Trumpovy Spojené státy či brexit. A jakkoli se i v rámci bývalého východního bloku projevy deziluze celkem výrazně i v detailech liší, lze zároveň konstatovat, že právě zde je vzdor jednak v některých ohledech zvláště silný a jednak v lecčems specifický.

Že je s bývalými zeměmi sovětského bloku „nějaký problém“, se naplno vyjevilo zejména v souvislosti s uprchlickou krizí před pěti lety, která ve východním Německu dala vzniknout hnutí PEGIDA. Z ní dílem vycházející národovecky-konzervativní AfD posílila mýty až na více než čtvrtinu voličské podpory. U nás se významně podobným směrem posunula veřejná debata i postoje zavedených politických stran.

Nejedná se ale zdaleka jen o uprchlíky: zdá se, že čím dál větší část obyvatel postsovětské střední Evropy se začíná zhlížet v odmítání Evropské unie včetně všeho, co je vnímáno jako import odtud: od respektu k právům žen či jiných strukturálně znevýhodněných skupin až po boj s klimatickou krizí. Obecné rozčarování politikou, nedůvěra ve stát, ale i ostatní tradiční instituce, jako jsou média nebo politické strany, je tu podle všeho silnější než ve velké většině zemí evropského Západu.

Sofistikovanějších a zároveň produktivních vysvětlení, proč tomu tak je, se v našem kontextu vyskytuje pomálu. Typickým postkomunistickým koloritem v uvedeném ohledu je odvolávat se na dější specifickou mentalitu, která má být důsledkem komunistické totality. Případně se vina svádí na *fake news*, ruskou propagandu nebo jakousi obecnou civilizační nevyspělost.

Jakkoli všechno z toho určitou roli hrát může, je stále zřejmější, že potřebujeme ještě jiná, pronikavější vysvětlení. *Fake news* koneckonců potřebují nějakou živnou půdu a od normalizace už uběhlo jedenapůlkrát tolik času, kolik trvala ona sama.

Pohled na východ Německa je v daném ohledu inspirativní. Šok z reakcí na příchod uprchlíků zde v posledních letech proměnili do živé, podnětné, ale i bolestně otevřené debaty o tom, co na východě země tedy vlastně nefunguje. Mluví se o materiálním a symbolickém zneuznání lidí z východu, brutálně prováděné privatizaci, určitým postkoloniálním přístupem západu země k bývalé NDR, ale také o přetrvávajících rozdílech v příjmech a majetcích a v zastoupení v politice i ve veřejném životě.

Do debaty promlouvají nově nejvíce mladí lidé z východu, kteří uvedené aspekty umí nejen popsat, ale také sehrát roli prostředníků, kteří mohou být schopni symbolické rány zacelit a za spravedlivé zhodnocení východoněmecké zkušenosti se zasadit – dělají to totiž i pro své rodiče. A na ně přese všechny politické neshody mnoho z nich nebylo schopno zanevřít: sami přece při svém vyrůstání viděli, odkud pocházejí.

Ve srovnání s tím určité probuzení stejné generace u nás zatím chybí, byť je zřejmé, že celá řada východoněmeckých zkušeností je s našimi srovnatelná. Rozdílem mezi připojením východu Německa ke Spolkové republice a naší větší nezávislosti při určování vlastní cesty bychom se při srovnávání neměli nechat mást.

I my jsme se koneckonců v podstatě okamžitě včleňovali do již existujících struktur, formálních i ideologických, myšlenkových a kulturních, i my jsme bez zhodnocení vlastní specifické a v leccčems nepochybně inspirativní zkušenosti chtěli prostě budovat „volný trh bez přívlastků“. Při pohledu na úspěšnou německou debatu by přitom takové otevření prostoru *dětem postkomunismu*, ochotným k přemítavé reflexi našich nejnovějších dějin, mohlo přinést pro osvětlení a obrodu naší politické situace mnoho.

I nám by přece prospěla sebevědomá formulace specifické, mnohovrstevnaté postkomunistické identity a zážitku vyrůstání jaksi „mezi dvěma světy“, kdy bychom sice již velmi rádi patřili k demokratickému Západu, ale kdyby nic jiného, už pohled na naši výplatnici nás obvykle rychle usvědčí z toho, jak mnoho nám k tomu schází. I my potřebujeme zprostředkování doteď spíše potlačovaných před- i porevolučních zážitků a bolestí generace rodičů a prarodičů, kteří je mnohdy ze zatrpklosti nebo kvůli chybějícímu odstupu sami formulovat nejsou schopni či ochotni. A že českých příběhů po roce 1989 zbývá odvyprávět...

Autobiografická vyprávění z periferií geografických, ale i ve smyslu okrajů mainstreamového zájmu, jsou přitom odedávna v umění i ve formování společenské reality mocnou zbraní. Požádali jsme proto po třech autorech a autorkách z východního Německa a České republiky o co nejosobněji laděné reflexe vlastní generace „*dětí postkomunismu*“ – narozených kolem roku 1989.

Jak si ze své pozice vysvětlují, co se kolem nich děje? Jak se s tím vypořádávají? Čím chtějí přispět? Eseje se přes společné zadání liší formátem i zaměřením, a to i proto, že všichni přispívající pocházejí z různých profesních pozic – od spisovatele přes právníčku až po ředitelku velké ekologické organizace. Spolu vytvářejí koláž postojů dětí postkomunismu, které svou perspektivou překonávají dnes již vyprázdněnou frázi „děkujeme, že můžeme“.

Velmi bych si přála, aby projekt Zrození a zrazení svobodou jak v České republice, tak i za německou hranicí přispěl k tomu, že letošního jubilea využijeme o něco lépe než těch dosavadních.

*Autorka projekt koordinovala
za Friedrich-Ebert-Stiftung
v České republice.
Je ročník 1986 a tedy
i sama dítě
postkomunismu.*

ZLOMKY NĚMECKÝCH SJEDNOCENÍ

Lukas
Rietzschel

V letošním roce uplyne jedenatřicet let od přelomových událostí roku 1989, tedy i od pokojné revoluce ve východním Německu, a zároveň přesně tři dekády od sjednocení Německa, které následovalo po ní. Při výročí často dostávám pozvání od spolků, nadací a dalších institucí. Sedím na pódiu a mluvím o východu. Vyprávím, jak se vše změnilo. Jaké otřesy lidé zažili a co je zranilo. Mluvím o oné takzvané trhlině.

Má se za to, že německou společností stále vede, a hlavně lidé ze západního Německa ji umísťují celkem přesně podél někdejší německo-německé hranice. Za setkání při panelových diskuzích jsem vděčný. V Basileji jsem poznal Marion Braschovou, v Rostocku Dietlind Glüerovou.

Znovu a znovu na různých místech poznávám lidi, kteří sdílejí své zkušenosti z doby NDR. Nebo stejně jako já pokládají více otázek než odpovíď souvisejících s onou zaniklou zemí a společností, která se transformovala do Spolkové republiky Německo.

Narodil jsem se po převratu. Moje situace je víceméně pohodlná. Můžu mluvit o předmětu, od kterého už díky datu svého narození mám odstup. Nikdo mi nemůže předhazovat, že bych si snad vyřizoval otevřené účty, že bych se cítil uražený nebo že bych choval nějaké skryté revizionistické touhy. Z mé pozice je docela lehké kritizovat nebo chválit.

Starším kolegům a kolegyním bývá často připomínána jejich vlastní biografie. Třeba Detlef Pollack psal o roli opozice během pokojné revoluce v Lipsku a o jejím dědictví. Ilko-Sascha Kowalczyk mu hned předhodil, že v době revoluce byl ne v Lipsku, ale na stipendiu ve Švýcarsku.

Úplně se ale propojení vlastního života s předmětem svého vyprávění, a tudíž i vlastní kritizovatelnosti, vyhnout nemohu. Hlavně při čteních na východě se setkávám s lidmi sedícími se zkříženýma rukama a vážnou tváří. Jako obzvlášť drsní se projevují ti z prvních řad.

Ve vzduchu visí otázka: „Co nám to vypráví o době, kterou jsme zažili? O naší historii?“ Chvilí trvá, než je jasné, že nechci nikoho poučovat nebo zesměšňovat. Lidé se předem obávají, že o východních Němcích budu mluvit podobně jako po celá léta politici ze západu. Mluvili tak o mých rodičích a prarodičích. A svým způsobem tak i o mně.

Pořád dokola se vrací otázka, proč se na východě nekonalo osmašedesátnické hnutí. A pořád nekoná. Ptají se, jestli ještě dorazí.

Absence continuity

To je západoněmecká otázka, která se týká západoněmecké zkušenosti s protestním hnutím a se západoněmeckou reflexí historie. Je v ní obsažená výzva pro mladší generaci, aby se distancovala

Lukas Rietzschel

Narodil se v roce 1994 v Sasku. Od roku 2012 nepravidelně publikuje v týdeníku Die Zeit. V roce 2018 mu vyšel úspěšný román Mit der Faust in die Welt schlagen (Dát světu pěstí), ve kterém se autobiograficky vyrovnává se svým dospíváním na východoněmecké periferii v době transformace. V Drážďanech, Düsseldorfu a Heilbronně byly uvedeny inscenace inspirované jeho knihou.

od rodičů a prarodičů a vzbouřila se proti nim. Že se takto ze západu ptají, je pochopitelné. Otázka ale pro situaci na východě Německa vůbec neseď.

Mladí lidé a studenti v západním Německu vyrostli se zkušeností kontinuity mezi nacistickým Německem a Spolkovou republikou. Viděli, že učitelé, profesori, lékaři, právníci a později dokonce i důstojníci přešli z jednoho systému do druhého, aniž by byli jakkoli povoláni k odpovědnosti za své působení v nacistickém státě. Nebo k odpovědnosti za sympatie k tomuto státu.

Vzpoura dětí proti rodičům je jen jeden aspekt globálního hnutí v roce 1968. Ale právě o něm se dnes na západě mluví v souvislosti s východoněmeckou společností. Jde o západoněmeckou zkušenost vyrovnávání se s dějinami prostřednictvím konfrontace.

Na východě Německa se po sjednocení stalo něco úplně jiného. Rodiče a známí přišli o práci. Pokoušeli se prosadit v novém systému. Snili. Selhávali. Spíše než cokoliv jiného jsem s nimi soucítit.

Protože pokud na východě opravdu něco chybělo, byla to právě jakákoli kontinuita. Ať sympatizant, odpůrce nebo spoluvůrce systému – všichni zažili zlom. Skoro nikdo se neudržel tam, kde byl. Nikdo si nezachoval své místo. Takovým lidem nemůžu něco předhazovat. A už vůbec se je nemůžu snažit výčitkami dorazit úplně.

Rodiče ode mne nikdy soucit, či dokonce identifikaci s nimi, nezdali. Naopak, kdybych se jich zeptal, řekli by, že něco takového nepotřebuji. Nejen ode mne. Od nikoho. Nikdy jsem nevstoupil do škol, které byly v průběhu transformace zbořeny, do starých továren, do kulturních center. Nevstoupil jsem do myšlenek, které za nimi stály. Nemám k nim ani vzdálený vztah.

Ale viděl jsem, co diskontinuita a vymazání světa mých rodičů a prarodičů dělá s lidmi kolem. Hněval jsem se jako oni, mlčival jsem jako oni, spolu s nimi jsem byl smutný. Nemohu říci, že to ze mě udělalo Východoněmce. Ale nemohu to ani popřít.

Tři velké příběhy

Západ vytvořil a vyprávěl o mých rodičích tři velké příběhy. První začíná s pádem berlínské zdi, vytrval až do nového tisíciletí a zněl zhruba takto: Vaši rodiče jsou zaostalí pralidé z jeskyně, kteří nikdy neochutnali banán a donášeli tajně policii Stasi. Pokud nedonášeli sami, donášel někdo na ně, stali se obětmi Stasi.

Někdy kolem roku 2014 byl nahrazen příběhem druhým, jenž trvá dodnes a vypráví se v něm: Tvoji rodiče přišli po pádu zdi o práci, což je frustrovalo a našťvalo. Proto se z nich stali pravicoví extremisté. Tvoji rodiče jsou děti, co jim vzali hračky. Politováníhodné, smutné postavy.

Mé blízké druhý narativ zraňoval víc než první. Nejdříve soucit, pak licoměrné nabídky pomoci. Ruce podávané k pomoci byly ve skutečnosti výhrůžně vztyčenými ukazovák. Jedna z floskulí, které si západ vymyslel, zněla: *Je třeba lidem projevit uznání za jejich životní výkon.*

„Mám teď jít na úřad a vyžádat si za životní výkon razítko?“

„Jen když si tam přineseš desky s osvědčeními, kterými životní výkon doložíš,“ odpověděl jsem. Smáli jsme se.

„Tak to abych šel prohledat svou sbírku osvědčení životních výkonů.“

Tak to šlo sem a tam. Smát se tomu, či plakat? Věčná otázka...

Ani slovo nepadlo o revoluci nebo o úspěchu. Ke třetímu narativu se dostanu později.

Nedávno jsem mluvil na panelové diskusi, kde jsme probírali otázku dějinných zlomů v letech 1989/1990. Můj spoludiskutující, profesor na západoněmecké univerzitě narozený v SRN v 50. letech, řekl, že konec bezmála padesátileté diktatury východoněmecké komunistické strany nezpůsobily občanské protesty, ale že se stát zhroutil v důsledku své ekonomické, totiž ekonomicky neudržitelné situace.

Jeho analýza byla věrohodná, mohl mít v některých bodech pravdu, navzdory faktu, že vše odůvodňoval jen jednou příčinou. Stejně jsem mu ale musel odporovat, protože mne popuzuje představa, že západoněmecký profesor mně a publiku složenému zčásti z východních Němců vysvětluje, proč východní Německo zaniklo.

Že mi to vadí, jsem do té doby nevěděl. Tam jsem ale zjistil, že toho mám dost. Že už to stačilo. Neměl jsem náladu na další vyprávění, na další příběh jen s jedním hlavním poselstvím: Tvým rodičům se nic nepodařilo.

Nevím, jestli to byla dobrá reakce. Nikdo mě nežádal, abych je chránil, natož bránil. Mohl vzniknout dojem, že se stavím nad své rodiče. Že je vnímám jako slabé. Opak je pravdou.

Debaty se opakují včetně diskusí o tom, kdo nejvíce odpracoval podmínky pro vznik revoluce. Jestli opoziční hnutí nebo masové protesty. Jsou to dobré a užitečné debaty.

Skutečnost, že se nyní – ještě pořád, nebo už zase – vedou, a to v různých sociálních skupinách včetně skupin z východu, ukazuje, že o uvedeném úseku historie nepanuje konsenzus. Nebo že k němu v současné době teprve pracně spějeme. Ať už tak nebo tak, je to pozoruhodné zjištění o Německu třicet let po pádu berlínské zdi. Jen obsahu vlastní debaty příliš nerozumím.

Je mi jasné, že snahy o interpretační převahu jsou přirozené. Převratné dějinné události se nějak interpretovat musejí a západ byl na interpretace a dějinné spory zvyklý. S ohledem na výsledek, na fakt nenásilného konce diktatury komunistické strany, se mi tento spor ale zdá nesolidární, hnidopišský a rozdělovací společnost.

Píšu tento text v bavorském Bamberku, kde v současné době jako stipendista bydlím ve vile Concordia. Nastěhoval jsem se sem na začátku října roku 2019 a strávil zde tak loňské výročí německého sjednocení. Už několik let přeji lidem ne „hezký svátek nebo příjemné volno“, ale „šťastný Den německého sjednocení“. Souvisí to s mým vývojem v posledních letech, s tím, jak se zabývám východním Německem. A hlavně mne zajímá, jak zareaguje můj protějšek.

V Bamberku jsem se setkával se zvoláním: „No jasně, to je dnes!“ Přizívaje to ve mně silící dojem, který chovám léta. Ke třicátému výročí revoluce ale víc vynikne. Západu je Den německého sjednocení dost jedno.

Nesnažím se tím vyzdvihovat skutečnost, že v roce 1989 se i na západě demonstrovalo na podporu německého sjednocení. A je mi též jasné, že západní Němci, už proto, že se narodili do rozděleného Německa, se na zásadních změnách v oněch měsících ani podílet nemohli.

Samozřejmě neplatí, že by každý východní Němec byl automaticky odpůrcem systému, revolucionářem, lidskoprávním aktivistou, jak se to

dnes snaží sugestivně tvrdit Alternativa pro Německo. Takový obrázek nese, neodpovídá skutečnosti. Znovu a znovu se ale snažím proniknout k otázce, s čím se lze ztotožňovat a s čím nikoli.

Existuje totiž ještě třetí narativ, který na západě rádi vyprávějí. Zní asi takto: *Chtěli jste sjednocení? Tak si nestěžujte. Buďte vděční.*

Souhlas s výhradami

S ohledem na východoněmecké hodnocení Kohlovy hospodářské, měnové a sociální unie se taková výpověď může jevit jako trefná. Podle průzkumu společnosti Infratest z května a června 1990 v západním Německu s měnovou a hospodářskou unií zcela souhlasilo sedmačtyřicet procent lidí a dalších čtyřiačtyřicet souhlasilo „s výhradami“.

Ve stejném průzkumu však téměř dvě třetiny východních Němců (jednašedesát procent) řekly, že by si proces sjednocení přáli pomalejší. Obávali se, že by pod stůl mohly spadnout věci, které byly ve východním Německu vnímány jako sociální vymoženosti. Družiny pro děti a jesle. Nebo právo na potrat. Východní Němci chtěli, aby něco z jejich světa zůstalo v platnosti. A později se mělo ukázat, že se o to obávali právem.

Po revoluci, a trvá to dodneška, se západu podařilo východu namluvit, že německé sjednocení bylo osvobozením především pro občany bývalé NDR. Že vešli do zaslíbené země. Se sjednocením se prý naopak musel vyrovnat západ, protože jemu z něj plynuly jen nevýhody a ztráty.

Příběh přetíženého, stále jen dávajícího západu a náročného, stále něco požadujícího východu je ovšem mimo realitu. Ignoruje ochotu většiny Východoněmců přijímat zvyšování nájemného, dokonce i snižování mezd a ztráty pracovních míst (Infratest 1990), aby bylo možné dosáhnout zlepšení kvality života, ochrany životního prostředí a obnovy ekonomiky NDR. Obecně se ale také nemluví o obrovských, zejména finančních výdajích ze západu na realizaci uvedených cílů v krátkodobém i dlouhodobém horizontu.

Výše, druh a množství peněz, které byly v procesu sjednocení převedeny na německý východ a stále se převádějí, nejsou srovnatelné s ničím ve světě. Z ekonomického a finančního hlediska se jedná o nejrozsáhlejší transfery v celém dvacátém století, ne-li v celé lidské historii a historii jejích moderních společností a státních systémů.

Východoněmecká identita

Narodil jsem se po německém sjednocení a vyrostl s jeho důsledky. Mohl jsem studovat v Kasselu, svůj text nyní píšu v Bamberku. Čtyři roky před mým narozením by to bylo nemyslitelné. Jsem příznivcem debaty o takzvaných skutečných motivech vzniku protestního hnutí na podzim roku 1989. Vnímám ji jako jednu z etap na cestě k východoněmecké národní suverenitě. K sebevědomé artikulaci vlastní historie. Hodně dlouho se taková debata nevedla.

Tricet let po pádu berlínské zdi, což je mimochodem velmi pasivní označení, které naznačuje, že zeď sama zvětrala a zhroutila se, bych však rád rozšířil obzor, v němž věci posuzujeme.

Popsal jsem tady, jak jsem v sobě objevil cosi jako východoněmeckou identitu. Zároveň se snažím naučit chodit v botách federálního sjednoceného Německa. Můj příběh, náš příběh. Kontinuity a dědictví.

Jak se vypořádat s historickým okamžikem, na kterém se západní část země nepodílela nebo podílela jen velmi okrajově? Neočekávám, že západ přijme revoluci v roce 1989 za svou. To by bylo špatné a pokrytecké. Revoluce, pokojná a úspěšně dovršená, patří východním Němcům. Mým rodičům a prarodičům. Jsem na to hrdý.

Proces sjednocení patří celé společnosti Německé spolkové republiky. Oslavuji tuto skutečnost a přeji si, aby ji západ slavil se mnou.

Klára
Vlasáková

NEJSME ZÁPAD.
PROČ BY TO ALE
MĚLO VADIT?

N

edávno jsem se účastnila diskuse, v níž se řešily nejlepší světové beletristické knihy uplynulé dekády. Na konci debaty pak zazněl dotaz: Která z českých knih za totožné období by si zasloužila být zdůrazněna? Svěbytných, podařených titulů má česká literatura řadu, ale nakonec jsem jmenovala jen jeden – reportáže *Hrdinové kapitalistické práce* Saši Uhlové, které původně vycházely v roce 2017 na webu A2larm a o rok později je v rozšířené podobě vydalo nakladatelství Grada.

Uhlová ve svých skvělých, silných textech popisovala podmínky, v nichž pracují lidé na nekvalifikovaných a nízko placených pozicích. Nechala se zaměstnat v supermarketu jako pokladní, v třídní odpadů nebo v drůbežárně. Navzdory evidentní společenské závažnosti a nesporným literárním kvalitám však kniha nebyla nominována na žádnou tuzemskou cenu; dokonce ani na Magnesii Literu za publicistiku, kam by se pravděpodobně hodila nejvíc. Přitom se zdá, že *Hrdinové kapitalistické práce* byli předělem v tom, jak se začalo v mainstreamových médiích uvažovat o lidech v nízkopříjmových profesích.

V následujících letech si pak širší pozornost vydobyla také další projekty, které ukazují, jak česká společnost tři dekády od roku 1989 prospívá či neprospívá – jen za poslední rok třeba výzkum *Rozdělení svobodou* o třídním rozdělení Čechů a Češek od Českého rozhlasu nebo koncept minimální důstojné mzdy, který vypočítala a zveřejnila skupina expertů a expertek zabývajících se ekonomikou, sociologií nebo politologií.

Díky projektům takového typu máme dost dat a argumentů ukazujících, jak si ekonomicky stojíme. Česká literatura však jako by tuhle stránku života v České republice až na výjimky dlouhodobě přehlížela. Zdá se, jako by sociální rozměr byl pro umění čímsi „příliš angažovaným“, od čeho je třeba dát ruce pryč a na co se stále lepší jednoduché pojetí angažovanosti z minulého režimu.

Politicky se řada umělců a umělekyn angažuje, především když jde o vymezení se vůči konkrétním politikům, ale zdá se, že situace lidí, pro které není zas takový problém, jak moc trapná a nafouklá jsou „facebooková hlášení“ Andreje Babiše, ale zajímá je spíš, kolik hodlá jeho vláda přidat na důchodech, pro ně takovým tématem není. Je totiž vždycky snazší morálně se rozhořčit nad nehorázným výrokem než pojmenovat společenské mechanismy, které jeho autorovi vynesly preference.

Jaké knihy psát a proč

Před necelým rokem jsem byla součástí jiné literární diskuse, tentokrát v Bratislavě. Jedna z otázek večera zněla, zda může literatura něco změnit. Nemyslela jsem si a nemyslím, že jedno dílo může dosáhnout skutečných řešení, ale to, co umění dokáže velmi dobře, je nasvítit jisté otázky a problémy jinak – ostřeji, příměji.

Zmiňovala jsem se tam o případu knihy Édouarda Louise *Skoncovat s Eddym B.* Mladý spisovatel v ní líčí mimo jiné nuzné podmínky v chudém francouzském městečku, kde vyrostl. Sociologie, již vystudoval,

Klára Vlasáková

Narodila se v roce 1990. Je dramaturgyně a publicistka, píše filmové a komiksové scénáře a rozhlasové hry. Spolupracuje s Českou televizí, Českým rozhlasem nebo Salonem Práva. Letos debutovala románem *Praskliny*.

mu umožňuje podívat se na prostředí svého dětství a dospívání s určitým předporozuměním. Ličí tak ekonomické, kulturní a sociální znevýhodnění sobě známého prostředí a zároveň ukazuje, jak se v takových podmínkách daří násilí a patologickým jevům.

Knihu odmítlo několik nakladatelství. Jedno dokonce argumentovalo tím, že věci, které Louis líčí, jsou přehnané – nikde ve Francii přece taková chudoba není. Kniha nakonec vyšla a stala se událostí i v jiných zemích, a to včetně České republiky. Na debatě jsem ji uváděla jako příklad literatury, která dokáže zvýraznit nějaké dlouho opomíjené téma.

Na konci večera za mnou přišel jeden z diváků a vyčetl mi, že si to představuji jako v padesátých letech: Copak máme nahnat spisovatele a spisovatelky třeba do továren, aby pozorovali tamější provoz, mluvili s pracujícími a teprve pak začali psát svoje knihy?

Taková reakce mě popravdě překvapila. Jednak bych tedy ruku políbila každému autorovi, který by něco takového vážně uskutečnil. Ale hlavně jsem nepovažovala – a nepovažuji – za nutné říkat, o čem a jak by se mělo psát.

Autoři a autorky někdy vytýkají kritice, že se jim snaží něco „diktovat“. To je většinou posunutá, občas ublížená interpretace, ale i kdyby to tak skutečně bylo, je jasné, že na nic takové spisovatel nemůže přistoupit.

Je umělecky nepoctivé a nejspíš i neúnosně namáhavé psát něco „na objednávku“. Netvrdím, že takový postup není možný, ale naprosto chápu, že jen málokdo by ho chtěl podstupovat.

Pokud se člověk plánuje zabývat jedním textem několik let a věnovat mu spoustu úsilí, nedává smysl, aby šlo o tematiku, kterou osobně nepokládá za naprosto zásadní. Přitom nejspíš tohle je častý obraz angažované literatury – představa knih, které se snaží přilísat k otázkám, k nimž však dokážou přidat jen pár banálních, povrchních postřehů.

Pocit vlastní trapnosti

Před čtyřmi lety se na oslavách 28. října na Staroměstském náměstí objevil transparent s nápisem *J sme Západ*. Jeho fotografie se pak objevila v řadě médií. Jenže co takový nápis vlastně vyjadřuje? Můžeme ho číst jako své politické směřování a zkoumat, jak nás Západ chápe. Výmluvnější však může být mnohdy spíš to, jak jednáme sami se sebou ve vztahu právě k Západu.

Jednoduchý příklad: Řada z nás nejspíš někdy v životě cestovala do míst, kde měla strach z toho, že se ztrapní. Moje matka mi jednou vyprávěla, jak s otcem v devadesátých letech poprvé vycestovali do Londýna – velkého západního města. Neuměli příliš anglicky a výlet byl pro oba stresující.

Matka si obzvlášť pamatuje jeden zážitek, kdy se prý styděla jako skoro nikdy v životě. Dorazili do restaurace v nóbl hotelu, kde se jich ujal číšník. Přivedl je ke stolu a chtěl je usadit. Odsunul židli, na kterou by si podle pravidel bontonu měla sednout matka; jenže na uvolněné místo dosedl bezmyšlenkovitě jako první otec.

Nepodstatná historka, která by v jiném kontextu přišla oběma dost možná k smíchu, tady najednou nabyla na nepříjemné vážnosti. Byli ve velkém západním městě v pěkné restauraci a naráz na nich všichni mohli vidět, jak moc sem nepatří; jak moc neznají správné kódy.

Restaurace jsou dobrý, celkem častý příklad, ale obavu, aby se člověk neprozradil jako někdo, kdo do daného prostředí nepatří, je možné zažít i při docela obyčejných věcech: jak se dostat na nádraží, kde si koupit lístky, jak se domluvit na recepci.

Podobné situace představují malé náslapné miny, kterým se člověk snaží vyhnout – neprozradit se, neztratit tvář. A tak chodíme opatrně, po špičkách kolem a doufáme, že zrovna my budeme mít štěstí.

Možná si vzpomínáte na příběh pětičlenné české rodiny, které se minulý rok na polské dálnici cestou z dovolené porouchalo auto. U sebe měli jen málo peněz a na pomoc čekali skoro tři dny. Ačkoli si příběh vysloužil řadu posměšných reakcí, nic legračního na něm nebylo: rodiče chtěli, aby se jejich děti aspoň jednou podívaly k moři, aby mohly ve škole po prázdninách říkat, že i ony někde byly. Rozhodli se pro relativně levné a blízké Polsko, jenže auto, které před cestou sehnali, nebylo v dobrém stavu.

S sebou neměli dost peněz a mobily se jim rychle vybily. Rodina se nakonec dostala zpátky do České republiky, ale média z jejich příběhu žila ještě několik dní. Ti z nás, kteří cestují často, nejspíš rádi zapomenou na svoji vyjevenost a obavy z první velké cesty. Obraz sebe sama coby nezkušeného joudy rychle vystřídá obraz jiný, lichotivější – zkušeného globetrottera sbírajícího zážitky po hrstech, jehož jen tak něco nerozhází.

Skutečnost je přitom mnohem méně jednoznačná – i kdyby bylo Staroměstské náměstí odshora dolů zaplněné hesly *Jsmo Západ*, půjde pořád o přání, spojené navíc s tichým šíravým strachem, abychom nezůstali trčet někde na periferii zájmu, kde nás všichni jen míjejí a především vidí, jak moc jsme „selhali“. Z takového strachu přitom vede cesta, která je ale delší a komplikovanější: připustit si, že Západ prostě nejsme.

Proč neděkujeme

V literatuře by pak něco takového znamenalo nasvítit zkušenosti, které jsou důležité pro vývoj kapitalismu u nás po roce 1989. Nejde o to být především kritický – řada rodinných historií si s sebou nese příběhy o zaslouženém úspěchu a zadostiučinění.

Podstatné je vidět nejnovější historickou zkušenost i jiným vhlédem než jen tím zjednodušujícím, kdy to vypadá, že kdo 17. listopadu jen devótně neděkuje, tak si zaslouží shovívavé politování nebo rovnou výsměch. I díky literatuře totiž můžeme lépe porozumět tomu, v čem posledních jednatřicet let žijeme, jak se současný režim vyvíjel a jaké jsou možnosti jeho dalšího směřování.

Tu se sluší poznamenat, že jsem sama letos vydala prozaickou knížku zabývající se společenským vyčerpáním a nenaplněným očekáváním – ale komplexnost československé, respektive české zkušenosti po roce 1989 jsem jistě v jejím celku nepostihla. Možná z nedůslednosti zasazují svoje příběhy do prostředí, které se tomu našemu v ledasčem podobají, ale zároveň je v něm řada tendencí zvýrazněná, a spousta naopak potlačená.

Někteří známí spisovatelé občas tvrdí, že začali psát, poněvadž jim čtenářsky chyběl určitý typ příběhu, který ne a ne přijít, takže si ho nakonec museli napsat sami. V mém případě se však nic podobného nestalo a tato tužba zůstává čtenářsky i autorsky nenaplněna.

Nejsme-li Západ, proč by to mělo vadit? Díky tomu si můžeme připomenout, že příběhy jednotlivců nezačaly v roce 1989 od nuly, ale měly svou kontinuitu a setrvačnost. Že navzdory ujišťování o malých rozdílech mezi příjmy bohatých a chudých je skoro desetina lidí v exekuci a skoro polovina Čechů a Češek nedosáhne na minimální důstojnou mzdu. Že současná „generace svobody“, která se narodila kolem roku 1989, sice může celkem snadno cestovat do zahraničí, ale vrací se do malých, předražených bytů, kde často žije několik dalších lidí, protože utáhnout nájem ve větších městech jde i ve dvou jen obtížně.

Umí-li něco literatura přesvědčivěji než ostatní druhy umění, tak je to právě vykreslit nuance a rozpory. Při každém listopadovém výročí se jeví jako čím dál potřebnější tuto její schopnost využívat.

Christian
Weißgerber

NA VÝCHODNÍ FRONTĚ KLID^v

kna nahoře zahnutá do oblouku prorážejí porézni zeď šedé a okrové barvy. Připomíná to pískovcovou katedrálu. Že nejde o výstavní stavbu s kdovíjakou minulostí, prozrazují dřevotřískové desky natlučené přes někdejší výlohy. Někdo je polepil plakáty. Texty plakátů zvou na společenské akce.

Vybavuji si tak jeden z mnoha domů v Mariánské ulici v Eisenachu, který v devadesátých letech vypadal neobydleně a sešle. Přesto jsem v něm prožil prvních osmnáct let svého života. Pár set metrů odtud trůnil na skále na vršku starý hotel Knížecí dvůr s tanečním sálem. V časech NDR, jak vyprávěli dospělí, do něj proudily stovky lidí na diskotéky a jiné taneční zábavy.

O pár kroků dál stál starý pionýrský dům. Hned po převratu se proměnil v ruinu a hrozilo, že se zřítí. Stála přitom na prestižní adrese, v Kartouzské zahradě, s výhledem na hrad Wartburg. V největší souvislé vilové čtvrti v Německu.

Někdy jsme měli husí kůži, když jsme jako děti a potom i v pubertě prolézali prázdné domy ve městě. Urbexing (urban exploring) in lost places, tak se tomu dnes říká na sociálních sítích. Pro nás to znamenalo vyrůstat ve východním Německu devadesátých let, zhusta představujícím právě takovou ztracenou vartu – Lost Place.

Do zóny přicházejí „Wessis“

Nepocházel jsem z bohaté rodiny. Ti, kdo ve věku mých rodičů vyšli z převratu jako vítězové, žili ve zrekonstruovaných domech. V naší čtvrti nebo někde na kraji města. Část byli „příchozí“, jak jim otec říkával, když měl dobrou náladu. Jinak jim všichni dospělí říkali „Wessis“, západáci. Sám sebe jsem jako teenager viděl coby východního Němce. Byl jsem toho názoru, že rozdíl se pozná podle chování.

Východnímu Německu se říkalo „zóna“. V ní si někteří i velmi mladí lidé dodnes předávají „východoněmeckou“ identitu. Souvisí to s mediální prezentací politických struktur: rozdíly ve mzdách, strukturální proměnou východu, vládním zmocněncem pro východ. Zeď se staví pořád nanovo, přestože rozdíl v infrastruktuře nebo úrovni ekonomiky už prakticky neexistuje.

Dost regionů v Severním Porýní-Vestfálsku na západě země je na tom po všech stránkách hůř než některé regiony nových spolkových zemí. Mzdy se liší podle regionů v celém Německu, přestože v úhrnu jsou na západě o dost vyšší.

Pravicový populismus a rasismus se pořád vydávají za hlavně východoněmecké problémy. Pod stůl samozřejmě padá fakt, že největší neonacistické skupiny působí v západním Německu a Alternativa pro Německo (AfD) překročila hranici patnácti procent jako v první spolkové zemi v západoněmeckém Bádensku-Württembersku v roce 2016.

Na východě nic nového – na východní frontě klid, pomyslí si v parafrázi na slova románu E. M. Remarqua západoněmecký čtenář a čtenářka, kteří si při četbě novin potvrzují své názory. A co může být hezčího, než když se vám vaše předsudky servírují jako pravdy?

Christian Weißgerber

Narodil se v roce 1989 v Duryňsku. Během svého dospívání byl aktivní na duryňské neonacistické scéně. O jejím opuštění napsal knihu. Vystudoval kulturologii a filosofii a nyní pracuje jako referent politického vzdělávání.

Velké mediální společnosti většinou sídlí na západě Německa. A tak je málo pravděpodobné, že se na titulní strany dostane například fakt, že na nejvyšších pozicích, hlavně na východě, sedí ve velmi nepoměrném zastoupení především západní Němci.

Je to fenomén, který by měl třicet let po pádu berlínské zdi postupně slábnout. Popřevratová generace západoněmeckých úředníků už by měla být v důchodu. Na východ se dostali, když to budeme interpretovat pozitivně, z pragmatických důvodů. Lépe znali systém, který se na východě zaváděl. A ve starém systému nepracovali pro Státní bezpečnost – Stasi.

Ve skutečnosti se až do dneška ze starých zemí instaluje velké množství úředníků státní správy, soudců a rektorů škol. Stejně to platí i pro lidi ve vysokých politických funkcích. V současné době neexistuje jediný univerzitní rektor východoněmeckého původu.

Mohlo by to už být každému jedno. Jenže hodně východních Němců v tom vidí část většího problému. U některých to vede k resentimentu vůči politickým elitám jako celku, přestože Angie (kancléřka Merkelová) kdysi byla jednou z nás. Mentální změně na východě rozhodně nepřispívá blahosklonné až hanlivé mudrování o východním Německu, které se posud provozuje prakticky ve všech koutech starých spolkových zemí.

Naopak, tyhle hlouposti ze západu tu pořád mají dopad. Někdo ve vtipu, někdo vážně, mluví o rozšíření „východňarismu“ – ossismu, jazykové hříčce sugerující rasismu podobný útlak vůči lidem z východu v Německu. Pár lidí se mi přiznalo, že se aktivně zbavují svých východoněmeckých nářečí. Cítí se kvůli nim znevažováni nebo dokonce znevýhodňováni, stávají se terčem vtípků. Přitom takové komentáře určitě znají i lidé ze západu, zpoza hranice, každý má nějakou regionální zvláštnost, z níž si lze utahovat.

Východ není hnědý a vážné problémy s neonacisty jsou i na západě

Nejoblíbenějším klíše je v současnosti „hnědý východ“. Jen málo z lidí, kteří taková klíše používají, něco ví o vývoji pravicové extremistických tendencí v NDR a ve sjednoceném Německu po roce 1990. Stejně jako u dalších příběhů velkého dějinného zlomu po roce 1989 měl i vývoj pravicového extremismu svůj původ v celoněmeckém dění. Ale nejhůř se projevil na východě. V někdejší zóně.

Po převratu se oficiální práce s mládeží střetávala s neonacistickou strategií započatou už před pádem berlínské zdi. Jejím cílem bylo vytváření „národně osvobozených zón“, tedy získávání lokalit pod neonacistickou kontrolou.

Po převratu totiž panovaly nevyjasněné odpovědnosti bezpečnostních aparátů. Neonacisté zabírali prostor děsivým způsobem. Analogicky probíhalo zabírání půdy od západoněmeckých a jiných podnikatelů. „Mojе čest se jmenuje privatizace,“ je možná ta nejdrastičtější věta, která mi na to téma utkvěla v paměti.

Srovnávání s nacismem se nabízelo a snadno používalo už tenkrát, když někdo chtěl, aby se nově nabytá svoboda dala popsat jako jiná forma diktatury. Existuje však jedna oblast, ve které jsou si SRN a NDR strukturálně docela podobné. NDR stejně neochotně jako SRN zpracovávala německý expanzivní rasismus a antisemitismus. A úspěšně tak zamezila hnutí roku 1968.

Na druhou stranu od doby, kdy byla postavena zeď, měla NDR homogenní podobu národního společenství, o kterém se někdejší rasovým specialistům ani nezdálo. Po pádu zdi se národní společenství dost bojovníků snažilo zachovat. Řadou žhářských útoků a několika vraždami se jim podařilo dosáhnout významných dílčích vítězství.

V roce 1993 ne úplně neochotně se tvářící Křesťansko-demokratická strana CDU kapitulovala před násilím, rasismem a atmosférou pogromů. Místo toho, aby vystoupila jako reprezentantka skutečně otevřené společnosti demokratických hodnot a lidských práv, omezila právo na azyl. Bylo to jasné vítězství rasistického násilí, které jeho přívržencům na východě i na západě ukázalo, že se v Německu pomocí strachu a štvání dá dělat politika.

Uvedené i některé další faktory přispěly k tomu, že ze statistického hlediska jsou rasistické a antisemitské názory ve východním Německu rozšířenější než na západě. Je však třeba zdůraznit, že se jedná pouze o několik procentních bodů. U všech forem pravicového populismu a pravicového extremismu, rasismu a antisemitismu jde o celoněmecké problémy. Označení „hnědý východ“ naproti tomu ignoruje bezpočet lidí, kteří tomuto klíše neodpovídají. Pořád je to většina lidí, kteří v nových spolkových zemích žijí.

Nedůvěra k občanskému vzdělávání

Na východě se ale v souvislosti s popisovanými problémy vyskytuje s určitou samozřejmostí jiný jev. Diskutoval jsem na řadě akcí v Sasku o podobnostech a rozdílech mezi politickým islámem a pravicovým extremismem. Diskuse pořádala Zemská centrála pro politické vzdělávání. Konaly se dopoledne ve školách a večer ve spolcích.

Lidé s veřejnou odpovědností se s několika návštěvníky debaty shodli na tom, že problémem je otevřená nedůvěra ve všechny instituce, které poskytují politické vzdělávání. „Lidem tady to zní jako státní převýchova, tu už jsme si zažili,“ slyšel jsem opakovaně.

Demokratické procesy a výhody liberální společnosti je možné lidem zprostředkovat jen tehdy, pokud se na nich sami aktivně podílejí. A zároveň cítí, že jejich účast má vazbu k realitě. Praktický význam. Od převratu se nám takové věci daří na východě ještě méně než na západě.

Za posledních osm let jsem účinkoval na několika stovkách akcí, málokdy s méně než tuctem účastníků. Na večerních akcích pro dospělé byla mezi účastníky vždy hrstka nebo nejméně dva, kteří celkem otevřeně šířili konspirační teorie, sympatizovali s AfD a dalšími pravicově extremistickými stranami, levicový a pravicový extremismus stavěli naroveň nebo zbytek publika počastovali extrémně antiislámskými či otevřeně rasistickými názory.

Ve Zhořelci jeden z účastníků učinil pár pochybných vyjádření a pak dodal, že pracuje u policie. Připadá mi, že tak chtěl svým slovům dodat autoritu. Asi si říkal: „Jako policista patřím ke středu společnosti, a když něco řeknu, nemůže to být rasistické.“

Schopnost kriticky zkoumat své vlastní jednání je v naší společnosti vzácná a používá se mnohem řidčeji, než se tvrdívá. Nechci tím říct, že takoví lidé také na podobné akce v západním Německu nechodí. Nemají ale dost sebevědomí, aby vytrubovali konspirační teorie a rasisticky uráželi přítomné. To jsem zatím zažil jenom na akcích v Sasku.

Do mého kabinetu kuriozit patří také zážitek, kdy ředitelka jedné školy umožnila politikovi AfD přístup na mou neveřejnou akci určenou jen pro školačky a školáky. Asi si říkala: „Samozřejmě, je to svobodně zvolená strana a musíme tady dát prostor také jejím postojům.“ Váš nápad, paní ředitelko, byl jistě ušlechtilý. Zračí zájem o žitou svobodu slova včetně vytvoření místa pro vyjádření politických oponentů.

To, že se onen áěfdák několikrát ujal slova nevyzván a sbratřoval se se skupinou studentů, kteří se projevíli jako sympatizanti pravicově extremistického „identitárního hnutí“, mě překvapilo při pohledu zpátky více než během akce samotné. Tam mě jen stihlo napadnout, že je to nějaký samozvaný učitel z lidu.

Jeho opakované poukazy na svobodu slova ale po akci dostaly ironickou pachuť. Áěfdák, který se při akci stylizoval jako zachránce svobody slova a papouškoval ústavní fráze jako „Cenzura se vylučuje“, aby zdůvodnil své domnělé právo projevovat antidemokratické postoje, si stěžoval. Nejdrive ředitelce školy, pak školskému úřadu, nakonec na ministerstvo školství. Že jsem prý hanobil AfD a šířil lži. Stížnost ústila do žádosti, abych už nesměl pořádat akce ve školách. Asi si říkal: „To není cenzura, když někoho nezcov, nám se to v diskusních pořadech také děje.“

Vědět, kdo jsou ti zlí

Veru Lengsfeldovou drive rádi zvali do diskusních pořadů a dnes už ji nezov. S touto bývalou aktivistkou za lidská práva v NDR jsem měl v letech 2017/18 dvě akce v Německu a ve Švýcarsku. Šlo o téma konverze, obrácení, tedy změnu vlastních názorů a způsobu života. V mém případě to znamenalo od neonácka k levicovému aktivismu, u ní od konzervativní ekoložky, která se vzbouřila proti diktatuře, k ultrakonzervativní „popíračce klimatické krize“, která se i nyní vzbouřila proti diktatuře.

Myslí si, že tu diktatura panuje i v roce 2020. Zůstala ve stejném myšlenkovém módu: „Žijeme v diktatuře, občanská práva jsou neustále omezována, nepohodlné názory se vytěsňují. Jen bojuji za svobodu, hlavně za svobodu svých dětí.“ V rozhovoru se mnou takto legitimovala svou podporu protifeministických hnutí, spolupráci s AfD a další, ještě horší věci. Prý všechno, co dělá, dělá proto, že nechce, aby její dceru někdo v budoucnu utlačoval a musela nosit šátek.

Asi si říká: „To už raději buržoazní diktaturu ultrakonzervativců a fašistů z AfD a spol.“ Protimluv obsažený v takové úvaze jí nedochází. Víra v apokalyptickou fantazii blížícího se konce známého světa je silnější. Navíc příjemně strukturuje den. Ráno vstanete a víte, kdo jsou ti zlí. Večer si jdete po práci lehnout, před spaním se poklepete po rameni, protože jste se zachovali jako „správnačka“ nebo „správnák“.

Lengsfeldová šíří alternativní fakta o uprchlících a muslimech a podporuje nacionalisticko-populistické platformy, jako je Osa dobra. Coby nacistický aktivista jsem měl mimochodem i já vždycky jen ty nejlepší úmysly. Já i mí kamarádi jsme moc dobře věděli, jak jsme dobří!

Nechci tu pranýřovat Veru Lengsfeldovou nebo kohokoli jiného. Jen si myslím, že patří k lidem z východního i západního Německa, které po sjednocení popudil společenský vývoj, jako je feministické a anti-diskriminační hnutí. Tito lidé se zjevně nemohou vyrovnat se změnami, které se nevejdou do jejich představ. Jsou moc líní nebo zbabělí na to,

aby si přiznali, že svět může vypadat i jinak než podle jejich představ, a že přitom pro hodně lidí může být i o trochu lepší.

Byl jsem na tom ve věku dospívání podobně. Vera Lengsfel-dová žije svou (východo)německou biografii vzdělaného člověka, který do předsudků a záští transformuje osobní zklamání, hněv a často smyšlené krivdy. Z prožitků vlastního smutku pak živi vůli zachránit ideové konstrukce své a svých přízněných skupin. Výsledkem je v lepším případě lhostejnost, arogantně, tupě a chladnokrevně působící hluchota ve vztahu k utrpení všech ostatních lidí.

V drastičtějších případech otevřené ponižování, očerňování a nenávisť ve vztahu k domnělému nepříteli. Až k jeho fyzickému zničení.

Strukturální násilí ve společnosti ostrých loktů

Lidé z východu si po převratu v každodenním životě zažili pokles empatie, solidarity a uznání ve srovnání s érou NDR. Ne všichni dobře přestáli zátěžový kurz společnosti Spolkové republiky, která se často eufemisticky označuje jako „sociálně tržní ekonomika“. V západoněmecké společnosti se formy násilí projevují jinak než v bezprávním režimu NDR. V SRN je nespravedlnost někdy méně viditelná, někdy je ale viditelná daleko jasněji.

Nespravedlnost je ve Spolkové republice sociálně kódovaná, upevňují ji ekonomické a právní normy. Je to strukturální násilí vyplývající z formy hospodářství, které si společnost přetváří ke svému obrazu. Konkurenční boj a dezinformace jsou každodenní, úplně běžnou součástí vzájemných vztahů v tržní ekonomice. Vypadá to podobně jako v někdejší východním bloku, ale je to úplně jiné.

„Dříve všichni pomáhali všem, kde se jen dalo, dnes žijeme ve společnosti ostrých loktů!“ Můj otec pořád opakuje tuto frázi. Tam, kde se potvrzuje pocit, že ke druhým je potřeba se chovat hnusně, jsou lidé hnusní a chladní. Nebo si pěstují horký hněv. Solidarita stále eroduje a uspokojování vlastních potřeb se stává samoúčelem bez ohledu na potřeby ostatních.

Je mi jasné, že nežijeme v Americe a že hodně lidí je rozhodně proti dalšímu ničení státních solidárních struktur. Korona navzdory všem neštěstím prokázala, že myšlenka „štíhlého státu“, který podle neolibérální agendy privatizuje vše, co není přibité, se v mnoha zemích – opět – ukázala jako méně odolná vůči krizím.

Lze formulovat ale i opačný závěr. Navzdory odolnosti vůči krizím východiskem není ani silný stát, ve kterém se neviditelná ruka trhu jednou zatíná v pěst a jindy zdvihá k hajlování.

Vidíme, že kapitalistické modely lze politicky realizovat také v autoritářských státech. Ať už v Číně, nebo v (proto)fašistickém režimu v Chile za Pinocheta, či dnes v Brazílii. V obou typech autoritářského státu se kapitalistické modely realizují s podobně působivou, smrtící účinností.

Málo se mluví o příznivých aspektech znovusjednocení, říkají mi lidé z různých společenských vrstev po takových kritických komentářích. Je to pravda a je třeba to změnit, ale bez přehánění nebo bagatelizace. Příběhy a problémy lidí na východě se musí víc objevovat v mediálním kontextu a vážně je musí vzít také praktická politika.

Demokracie či přesněji řečeno demokratický kapitalismus Spolkové republiky se dnes musí osvědčit proti svým nelibérálním a autoritářským

konkurentům. Lze to říci takto? Nenabízí se spíše otázka, zda je demokratický kapitalismus dostatečně efektivní?

Řečnění o občanských právech a svobodách tady opravdu nerozhoduje. Rozumná azylová a integrační politika na evropské úrovni, která odpovídá spoluodpovědnosti, kterou neseme za války ve světě, by byla důležitější než sebeinscenace Evropy do role kolébky a ochránky lidských práv.

Někdo namítá, že se nejdřív musíme postarat o sebe. Spolková republika je přistěhovaleckou zemí, ozývá se sebevědomě z jiné strany. To jistě platí pro západ, který v poměru k populaci přijímá výrazně vyšší přírůstek obyvatel pocházejících z východu.

Východní Německo není přistěhovaleckou zemí, hrdě naopak tvrdí řada z lidí, kteří zde žijí. Města jako Drážďany se inzerují jako „maximálně lokální“. Jako útočiště pro ty, kdo svou ves nebo město přeměňují ve svět namísto přeměny světa ve vesnici.

Hodně lidí a institucí v naší zemi se nejprve musí v praxi naučit, že integrace není jednosměrná záležitost. Rozvoj venkovských oblastí může nastat, když sem přestěhujeme úřady, zřídíme tu univerzity a hlavně usídlíme nová průmyslová odvětví digitálního kapitalismu. K rozvoji patří, že se na východě usadí uprchlíci, kteří společně s místními firmami naplní města duchů novým životem.

Spolupráce může postupně odstranit vzájemné obavy a předsudky. Musíme k tomu mít větší politickou a ekonomickou vůli. Dobrým začátkem jsou kampaně, které venkovské oblasti prezentují jako obyvatelné alternativy k přeplněným městům.

Jsou to ale stále ještě oblasti, kde ani slušně nefunguje internet. K podpoře transformačních procesů na provincii jsou třeba citelné investice do infrastruktury.

Mimochodem dům, ve kterém jsem se narodil, a také někdejší dům pionýrů jsou dnes zrekonstruované obytné budovy. A stojí ve čtvrti, ve které už nenajdete něco prázdného. Ale rodina, jako je ta naše, by si tu dnes nemohla dovolit žít na téměř sto metrech čtverečnících. Deregulovaný trh cen nájemného je také „darem ze západu“ ve prospěch všech, kteří si ho mohou dovolit.

Anna
Kárníková

MEZI DVĚMA SVĚTY

ývalý režim jsem vlastně nezažila. Rozložil se, když jsem nastoupala do první třídy. Patřím tedy do té pověstné generace „nepoznamenané komunismem“. Každá generace je ale poznamenaná. Rodiči, kteří se vám snaží předat svou nepředatelnou zkušenost a chtějí, abyste vedli jejich boje; institucemi, které vás formují a deformují, veřejným diskursem, který máte pod kůží, a ani o tom nevíte.

Když mluvíme o generacích formujících polistopadový vývoj, nejčastěji rozlišujeme dvě z nich. Jednu osmdesátý devátý rok zastihnul již po základních a středních školách.

Nejprůbojnější mezi nimi si osvojili mentalitu vítězů a doba jim umožnila nastoupit do dnes jen těžko představitelných kariérních výtahů.

V diskusích pak většinou figuruje ještě generace druhá. Je to generace mladší, takzvaných mileniálů, kterou již naplno doběhly všechny transformační rozpory i vyhrězlé problémy pozdního kapitalismu.

Osobně se nevidím ani v jedné z nich. Má generace dospívala v devadesátých letech a byla formována velmi dlouhým, zhruba dvacetiletým „koncem dějin“. Dokonalým bezčasím, na jehož narušení nastaly antiglobalizační protesty kolem roku 2000 a které pomalu skončilo až s dočasným procitnutím kolem finanční krize, u nás reprezentované vládami vedenými ODS mezi lety 2006 a 2013, které programově narušovaly společenskou soudržnost.

Odpor proti zavedení školného na vysokých školách a odmítání asociálních reforem pravicových vlád v systému rozkývaném finanční krizí – to byly momenty, kdy se část naší generace poprvé aktivizovala a vystoupila v politickém konfliktu. Právě tato zkušenost života na „konci dějin“ a z toho plynoucích vnitrosystémových aspirací je pro nás, myslím, typická.

Pokud totiž žijete v době, která se tváří, že jsou všechny velké problémy světa již vyřešeny, je vaším logickým cílem pouze pochopit zákonitosti současného systému, ne ale abyste je kriticky zkoumali či snad dokonce měnili, ale jen s cílem v tom zvláštním bezčasí „dokázat, co umím“, „realizovat se“, „dělat, co mě baví“.

Osobním programem se prostě stane věnovat se jakékoliv individualistické strategii, která vás napadne anebo je zrovna v módě. To z mé generace dělá jednak generaci přímočarých aspirací, ale i nedůvěry v to, že by mohl existovat jiný, lepší svět, než je ten, v němž žijeme.

Diskurs, který dominoval mému dospívání, jasně vymezoval prostor pro akceptovatelnou politiku skrze příběh o úspěšné postkomunistické transformaci. Vytlačoval jakoukoli jinou než liberální elitou akceptovanou a stvrzovanou transformační zkušenost.

V rámci tohoto příběhu je naše společnost v zásadě ohrožena pouze tím, že lidé nedocení výhody nového režimu: zejména svobodu jednotlivce ve smyslu odstranění zásahů do jeho ekonomického a politického života. Ohrožuje ji také imaginární neochota aktivně bránit návratu komunismu.

Anna Kárníková

Narodila se v roce 1984. Je ředitelkou v Hnutí DUHA od září 2019. Dříve vedla Centrum pro dopravu a energetiku a Odbor pro udržitelný rozvoj Úřadu vlády, kde stála za přípravou rozvojové strategie České republiky Česko 2030. Věnuje se propojení sociálních a environmentálních otázek.

A šifra „komunismus“ spočívá v podstatě v prosazování čehokoliv levicového – zejména zásahů do trhu ve veřejném zájmu či práci s neindividualistickými hodnotami, jako je solidarita či spravedlnost. Popsaný diskurs také pevně propojuje – až podmiňuje – existenci politického systému demokracie specifickým ekonomickým systémem – kapitalismem.

Je příznačné, že se nejednalo jen o ideologický spor, ale také o nástroj kulturní identifikace – často jdoucí proti materiálním zájmům jeho zastánců. A jednalo se také o rafinovanou a účinnou politickou strategii: antikomunismus jako nástroj delegitimizace politických oponentů skvěle analyzují politologové Polášek a Koubek.

Řekla bych, že řada z nás prožívala splynutí s tímto diskursem do té míry, že jsme nevnímali potřebu hledat alternativu, protože jednoduše nebylo k čemu. Součástí hegemonie je totiž i schopnost sama sebe a své koordináty zneviditelnit, udělat ze sebe vše vyplňující normu a zajistit, že nemáte nástroje, jak na cokoli odlišného zaměřit pohled.

Nebezpečí diskursu dominujícího polistopadové éře spočívá mimo jiné v tom, že účinně a dlouhodobě znemožňoval promýšlet alternativy, vinou čehož jsme dnes na jeho nastupující rozklad zoufale nepřipraveni.

Rozložený příběh

Asi si dokážete představit, jakým zjevením je z takového světa přijet do Berlína (to bylo v roce 2006), a navíc na Svobodnou univerzitu, zakamufovanou sice v měšťáckém Dahlem-Dorfu, ale dodnes žijící z energie studentského hnutí šedesátých let.

Doslova jsem zírala na akce studentské unie vyjadřující solidaritu s mexickými dělníky a nárokuje si v době přednášek učebny, ve kterých jsem se jinak pilně učila německou gramatiku, ať už na veřejné debaty nebo pro vyjednávání politických pozic univerzity.

Dnešní veřejný diskurs není ale již stejně soudržný jako dříve, jsou vidět velké trhliny a posuny. Veřejná analýza stavu české společnosti se totiž v posledních pár letech proměnila a úspěšně kompromituje narátiv o úspěšné transformaci.

Například se postupně rozložil příběh o rovnostářských českých zemích, kde se mají všichni zhruba stejně dobře, a proto není žádný lepší svět, o který by mělo smysl usilovat, ať už skrze analýzy exekucí, kritickou práci s indikátory nerovnosti a chudoby nebo reportážemi z překérních pracovních míst.

I v postojích ke státním zásahům jsme dnes zcela jinde, byť až v důsledku bytové krize obřích rozměrů, katastrofálního sucha, anebo – nejaktuálněji – krize veřejného zdravotnictví. Hegemonický diskurs se hroutí pod tlakem vnějších problémů, byť to nic neutiší frustrace, že to je příliš pomalu či pozdě.

Otázkou je, zda jsme schopni jej nahradit jiným velkým vyprávěním, či zda to změny ve strukturování veřejného prostoru dnes již neumožňují. Zatím teprve sbíráme odvahu v takovou paradigmatickou změnu jenom doufat.

Pokud je nějaká generace skutečně uvízlá mezi dvěma světy, pak je to ta má. Naše sny o ekonomickém zajištění a vzestupu se zvládl naplnit, byť nijak hvězdně, protože ta skutečně nejzajímavější místa byla již zabraná, než jsme dorostli.

Máme se dnes dostatečně dobře na to, abychom nebyli radikálně antisystémoví. Vycházíme v zásadě z pozitivního vnímání systému, který nám dlouho hrál – a v určitých ohledech i posud hraje – do karet.

Jedním z důsledků je i to, že známe význam struktur a umíme se v nich pohybovat a pracovat s nimi. Limity toho, co chceme dokázat, už jsou ale dané, zejména naší představivosti: naším horizontem je status quo. A také nás drží při zemi nedůvěra k velkým systémovým kritikám, přichylnost k moci a autoritě. Nemáme radikální narativ, širší solidární sítě ani hnutí, ba ani ochotu riskovat, protože máme co ztratit: postavení, peníze, prestiž.

Institute jako divoká karta

Jsme nyní zhruba v polovině života a lze čekat, že jeho druhá polovina bude o poznání dramatičtější. Je zjevné, že jsme nebyli a nikdy nebudeme první, kdo se dá do pohybu, kdo zformuluje alternativy a začne tvořit nové příběhy.

Ale právě základní důvěra ve struktury a instituce a z toho plynoucí schopnost v nich pracovat dává naší generaci cosi jako divokou kartu uplatnit se v nastupujících změnách.

Právě schopnost vytvářet a udržovat struktury je pro jakékoliv změny zásadní. Protože jakoukoliv vizi či program bez fungujících struktur neprosadíte. „Strukturami“ tu myslím formální instituce, které jsou schopny dlouhodobě propojovat jedince ke sdílenému cíli, jsou schopny držet kontinuitu určité myšlenky či hodnot a mohou také zasahovat do vyjednávání zájmů či do boje o prosazování svých vizí.

Nedůvěra v ně je často spojována se zkušeností z doby bývalého režimu, tedy se zklamáním z institucí nefunkčních nebo represivních. Ale podle mne souvisí naše neochota akceptovat jejich význam a vidět jejich užitečnost zrovna tak s polistopadovou představou společnosti jako skupiny autonomních jedinců, kterým je třeba vytvořit primárně prostor pro volnost sledování individuálních strategií.

„Svoboda“ jako cíl transformace tak v očích mnohých znamenala jakési osvobození se od „struktur“, s tím ale i od své odpovědnosti za ostatní a vůči ostatním (solidarity) a vzdání se možnosti hájit skrze „strukтуры“ – v realitě se jedná například o odbory – své a kolektivní zájmy.

Působení ve strukturách má i svá úskalí. Z mého zhruba čtyřletého působení ve státní správě – v premiérském kabinetu a později v úřednické pozici – považuji za nejnáročnější disciplínu osvojovat si procesy a logiku vnitřního fungování institucí a zároveň se nenechat touto logikou zpracovat.

Člověk s ideovou aspirací působící ve „strukturách“ by se měl naučit neustále udržovat napětí mezi procesem a cílem a tím vytvářet prostor pro změnu. Porozumět mocenské logice a vnitřním mechanismům státní správy a politiky je totiž mentálně velmi blízko tomu je akceptovat jako nevyhnutelné. Odtud je jen krůček k slepé, anebo přinejmenším pohodlné, podpoře statu quo.

Vladimír Špidla v jednom z desítek svých inspirativních vystoupení upozornil v této souvislosti na důležitou věc. Politické strany jsou strukturami, které formulují představu o směřování společnosti a vstupují s ní do politické soutěže. Pokud jsou ale slabé, buď ve formulaci vize, nebo v její implementaci, vyklízejí prostor pro aktéry, jako jsou velké firmy či

jiné organizované ekonomické zájmy, které svou vizi prosazují v podstatě skrytě, bez jakékoliv demokratické kontroly. V důsledku nedůvěry v „tradiční“ struktury se stáváme hračkami v rukou struktur méně ovlivnitelných i viditelných.

Stejně kontraproduktivní je naše neschopnost hájit význam státní správy a s ní i úřednice a úředníky. Pokud politické strany mají formulovat vizi společnosti, pak státní správa je strukturou, která ji má uvádět v život, navíc ve zrychlujícím se, silně propojeném a čím dál nepřehlednějším světě.

České debatě dominuje obsah politik na úkor debaty o procesu jejich formulace a prosazování. Pochybuji, že by kterákoliv ze stran měla ucelený pohled na to, jak by měla fungovat státní správa, jaké vládnutí chtějí podporovat a jaký stav státních struktur to vyžaduje.

Pokud bychom se snažili ve státní správě rozpoznat nějakou koncepci, pak to je koncepce *new public managementu*, která od 80. let rozšířila aplikaci tržních principů i do výkonu státní moci a měla být dalším logickým krokem (neo)liberální dominance. Jedná se o přístup dnes již zhusta kritizovaný a překonaný, který stvrzuje neadekvátnost představy, že lze „stát řídit jako firmu“.

Na komplexní problémy totiž reaguje jejich rozdělením na „manažovatelné“ části, podřizuje stanovení cílů veřejné politiky limitům měřitelnosti, v systému posiluje nedůvěru a nechť přebírat zodpovědnost skrze auditní a penalizační nástroje, preferuje soutěžení na úkor spolupráce. V jiných částech světa zatím státy budují odolnost svých struktur tím, že dávají lidem větší autonomii rozhodovat, reflektují omezení kvantifikovatelných cílů a indikátorů, posilují zpětnou vazbu z nižších pater správy, soustředí se na hodnoty jako kompas pro jednání, dávají prostor pro selhání, aby bylo možné učení a inovace a posilují schopnost úřadů síťovat se s jinými aktéry.

V jiných oblastech veřejné debaty se neoliberální diskurs dnes již postupně a – v konfrontaci s realitou – zcela zákonitě rozpadá. V oblasti státní správy jsme se bohužel zatím ani nezačali zabývat tím, že v ní panuje.

Naše státní správa je slabá a neschopná také proto, že ji nejsme ochotni hájit a investovat do jejího zlepšení. Pokud chceme její rozvoj, musíme jí přiznat význam – to ale nejde, pokud se tváříme, že by bylo lepší, kdyby úředníci neexistovali nebo kdyby jich aspoň bylo co nejméně.

Ve státní správě je celá řada lidí, kteří nesou étos veřejné služby, o své práci přemýšlejí a chtějí ji dělat v souladu s novými potřebami a trendy. Mnozí z nich patří k mé generaci. Jejich největším nepřítelem je dlouhodobá frustrace z nestabilního – anebo často prostě žádného – politického zadání, případně nízké výdělků, byť v daném ohledu se situace, zejména v ústřední státní správě, v poslední době výrazně zlepšila.

Vražedné popírání

Dějiny ale pokračují a mladší než já to dobře vědí. Zastavený čas jako by nás najednou doběhl a převálcoval, z prasklin příběhu se vyvalily problémy všeho druhu. Mezi nimi královna současné éry, klimatická změna.

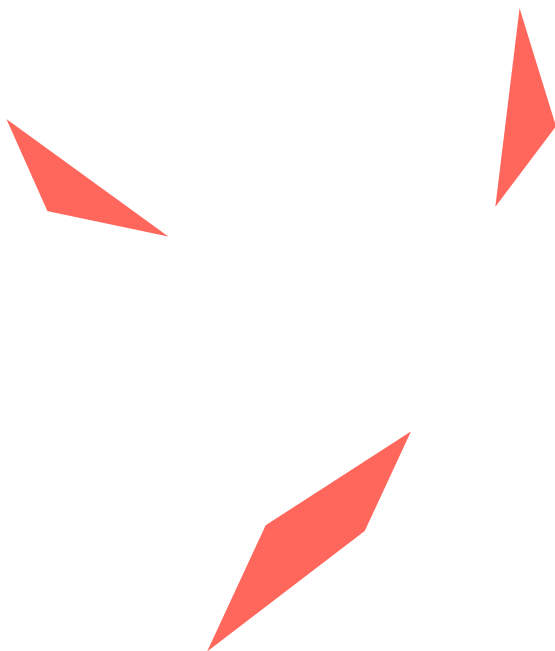
Dokonalý problém tvrdě zkoušející naše vnímání sama sebe a naší představivosti – protože osudově propojuje všechny části světa, chudé a bohaté, současné a budoucí generace. Je to natolik šokující narušení příběhu o společnostech, které racionálně řeší své problémy a ke kterým

jsme jako k výspě civilizace směřovali, že se nedivím tomu, když někteří lidé problém prostě popírají.

Je to popírání v jistém, srozumitelném, smyslu sebezáchovné. Ale zároveň vražedné.

Před pár dny jsem se vrátila z klimakempu, letos již čtvrtého ročníku několikadenního setkání klimatických aktivistů a aktivistek, expertů a expertek, jehož vrcholem je nenásilná akce občanské neposlušnosti proti těžbě a spalování hnědého uhlí. Je to událost, která zpřítomňuje, co je třeba dělat. Vykročit z psychického komfortu, který mé generaci dával „konec dějin“, je bolestné. Stejně tak akceptovat mocenský konflikt jako nutnost pro reálnou změnu se všemi jeho náklady.

Zároveň je to ale místo, kde překonáváme veškerou naši ideologickou předprogramovanost, kde se rozvíjí nová představivost a formuluje vize pro společnou budoucnost. Budoucnost, kterou nebudou určovat obavy našich rodičů ani neviditelné ekonomické struktury.

Elisa
Gutsche

HNĚV A NADEJE

33

a počátku stála urážka,“ píše francouzský sociolog Didier Eribon v úvodu ke svým úvahám o otázce homosexuality. Popisuje sílu urážky, které se někdy dočká každý homosexuál. Urážka podle Eribona není jen „odsouzením na doživotí“, ale formuje také subjektivitu urážených.

I pro mě urážkou něco začalo. V roce 2016 jsme za letního večera s partnerem seděli v berlínské zahradní pivnici. U vedlejšího stolu se skupina ze západoberlínského Kreuzbergu bavila o posledních rasistických útocích na uprchlíky, které se staly na východě Německa. „Zas*aný východní neštovicový puchejři!“ zvolal jeden z mužů tak nahlas, že to nešlo přeslechnout.

Nadávka se mě hluboce dotkla. Srovnávat východní Němce s nemocí, virem, co se musí léčit? Nejdřív jsem žasla, že nikdo neprotestuje. Následoval hněv spojený s hanbou, znechucením, bolestí, vzlyky a slzami.

Muž u vedlejšího stolu nevěděl, kdo jsem, odkud pocházím. Nevšiml si mě a asi bych ho ani nezajímala. Najednou jsem zas byla východní Němka.

Termín transformace nevystihuje, co se stalo

Za pár dní Německo oslaví třicáté výročí svého sjednocení. V letošním roce se kvůli pandemii nebudou konat velké veřejné oslavy, ale připomínka výročí se uskuteční podle podobného scénáře jako v uplynulých letech. Německý národ tu oslavuje sám sebe. Téma je jasné: překonání socialistického státu bezpráví a vítězství liberálního kapitalismu.

Každý rok stejné představení. Ritualizovaná připomínka pokojné revoluce a německé jednoty s uctěním památky, s projevy, smyčkovým kvartetem a dalšími koncerty klasické hudby. Politici se setkají s pamětníky.

Stranou zůstává jedno velké „ale“: ritualizované vzpomínání máže důležitou část celé věci. Vypráví se jen o završeném příběhu se šťastným koncem a potlačuje se přitom vzpomínání na následnou násilnou transformaci.

Veřejně vyprávět o takzvaném zno-vusjednocení jinak než jako o úspěšném příběhu je sice možné, ale těžké. Existuje tu očividná propast mezi veřejnou, oficiální, státní a institucionálně ukotvenou kulturou vzpomínání na straně jedné a soukromým vzpomínáním na převrat, jak zaznívá v rozhovorech mezi lidmi. Při vyprávění z osobní perspektivy velmi rychle vyjde najevo, že oficiální připomínka pokojné revoluce a německého sjednocení musí vyloučit celou řadu protichůdných příběhů a vzpomínek, aby nakonec bylo možné oficiálně chválit náš historický úspěch bez výhrad.

Teprve v posledních několika letech se veřejně mluví o rozporech, které hodně východních Němců pociťuje v souvislosti s německým sjednocením. Jsou slyšet mladší hlasy. Několik novějších východoněmeckých iniciativ je dnes naštěstí nepřehlédnutelnou částí veřejného diskurzu. Společně vrhají kritický pohled na to, co se dělo po sjednocení Německa.

Pokojnou revoluci a sjednocením Německa se vmžiku pro lidi v bývalé NDR změnilo úplně všechno. Po jásání nad pádem berlínské zdi

Elisa Gutsche

Narodila se v roce 1985 v Sasku. Během svého dospívání se angažovala v iniciativě *Občanskou odvahou proti pravicovému extremismu*. Vystudovala práva a politologii. Od roku 2018 je předsedkyní spolku *Perspektive3 – třetí generace na východě Německa*.

s výhledem na obnovu demokratických svobod hned následovala kocovina z transformace. Sjednocení způsobilo pás emocionální devastace vedoucí východoněmeckými spolkovými zeměmi, zatímco život na západě pokračoval, jako kdyby se nic nestalo. Termín transformace je proto nedostatečný, pokud chceme popisovat hluboké změny a traumata počátku devadesátých let.

Na „vzkvétající zemi“ nedošlo, umíralo se ze zoufalství

K privatizaci státních podniků NDR, tedy za účelem přechodu od plánovaného hospodářství k tržnímu, byla založena privatizační agentura jménem Treuhand. V roce 1989 pracovalo v průmyslu na východě necelých padesát procent zaměstnanců a zaměstnankyň.

Už v roce 1991 se toto číslo snížilo na polovinu. V důsledku hospodářsko-politických rozhodnutí v transformačním období zaniklo 2,6 milionu pracovních míst jen ve společnostech privatizovaných Treuhandem. Obživa dvou milionů šesti set tisíc lidí byla zničena neoliberální transformací, která za sebou zanechala sociální deprivaci širokých vrstev. Společnost se otřásala v základech. Dodnes na východě chybí asi osm set tisíc pracovních míst.

Jen asi pět procent podniků spadajících pod Treuhand se prodalo východním Němcům, patnáct procent subjektům ze zahraničí a celých osmdesát procent západním Němcům. Vzkvétající zemi, kterou sliboval tehdejší spolkový kancléř Helmut Kohl, si většina lidí na východě zřejmě představovala jinak.

V někdejší NDR se nepracovalo jen kvůli výdělku, tedy kvůli ekonomickému zabezpečení. Kolem pracoviště se točil i společenský život. Lidé byli organizováni v brigádách a se svými kolegy a kolegyněmi z práce se setkávali i ve volném čase. Podniky provozovaly jesle, školky i lékařskou péči. Privatizace Treuhandem všechny uvedené sociální vazby rozbourala, a to včetně této infrastruktury služeb.

Jako důsledek prudké změny se na východě šířil alkoholismus, přibývalo drogových závislostí i sebevražd. Německý institut pro ekonomický výzkum nedávno zkoumal fenomén takzvaných úmrtí na zoufalství na základě americké studie Anguse Deatona a Anne Caseové.

Celkový počet úmrtí v důsledku sebevražd, drog a alkoholu v Německu na rozdíl od USA klesá. Německé statistiky uvedených jevů ale pořád jasně vedou východoněmečtí muži. V roce 1991 podle zmíněné studie ve východním Německu zemřelo prokazatelnou smrtí ze zoufalství téměř dvě stě mužů a pětasedesát žen ve věkové skupině 50–54 let na sto tisíc obyvatel.

Mnoho východních Němců mé generace ve svých rodinách z oné doby zná příběhy beznaděje, hanby, strachu, alkoholismu a sebevražd. Čísla zahrnují i smrt tří mých strýců. Jednoho zabil alkohol. Další dva skončili sebevraždou. Po letech nezaměstnanosti, zoufalství, beznaděje a zničeného soukromého života. Dodnes se o tom u nás nemluví.

Když padla zeď, byly mi čtyři roky. Na NDR si skoro nepamatuji, ani na demonstrace nebo něco podobného. Moji rodiče nebyli protirežimní aktivisté za občanská práva. Otec byl dělník a matka dělnice v malé vesnici na saské periferii. Vzpomínám si, jak rodiče pracovali na směny. Jak mě strýc často vodil do školky. Nebo jak jsem brzy ráno, než školku otevřeli, šla se svým otcem do jeho práce.

Do našich životů se vkrádal strach a rostla v nich nejistota. V letech 1992 a 1993 oba rodiče přišli o práci. Místní továrnu zavřeli a zlikvidovali. Podnik, kde pracoval můj otec, byl privatizován. O několik měsíců později, tak jako spousty jiných otců, dostal výpověď. Začala léta finanční nejistoty, strachu a hanby. Rodinám mých přátel se vedlo podobně.

My z východu se nedočkáme dědictví

Je to doba, která mě formuje dodnes. Hluboké stopy zanechala také v životech mnoha mých východoněmeckých souputníků. S rodiči o této době nemluvíme, držíme se jistých a netraumatických témat. My na východě za sebou nemáme finančně zajištěné rodiny a dědictví se nedočkáme.

Když šlo všechno dobře, našim rodičům se povedlo se úplně nanovo společensky definovat, najít si novou práci a vybudovat si skromný blahobyt. Je to období a část naší identity, o kterých jsme začali přemýšlet a mluvit teprve nedávno. Až teď pro ně hledáme slova.

Tehdejší politická rozhodnutí mají trvalé důsledky. Východní Němci stále vlastní pouze pět procent produktivního bohatství ve východním Německu a méně než jedno procento v celoněmeckém měřítku.

Nerovnováha mezi elitami bije do očí. Na federálních ministerstvech pocházejí z východu jen dva ze sto dvaceti vedoucích oddělení. Největší německé korporace řídí výhradně západní Němci. V loňském roce žádná státní univerzita v Německu neměla východoněmeckého rektora nebo rektorku.

Pouze tři procenta elit ve spolkové zemi Sasko pocházejí z východu, zbytek ze starých spolkových zemí. Před dvěma měsíci, po téměř třiceti letech od německého sjednocení, byla právnička Ines Härtelová jmenována první soudkyní východoněmeckého původu u Spolkového ústavního soudu, který je nejvyšší soudní instancí německého státu.

Zkušenost degradace trvá dodnes. Na úrovni kolektivní i individuální. Podle poslední výroční zprávy o stavu německé jednoty se sedmapadesát procent východních Němců cítí být občany druhé kategorie. Jen kolem osmatřiceti procent dotázaných na východě považuje znovusjednocení za úspěšné. U lidí pod čtyřicet let je to jen asi dvacet procent.

Pro mou generaci jsou důsledky transformace stále velmi citelné. Vepsaly se hluboko do našeho vědomí, do hodnotového systému a projeví se v našich rodinách. Jsou patrné v rozdílech ve mzdách, v přítomnosti či absenci příležitostí k profesnímu a společenskému vzestupu. Jsou vidět v rozdílech v jednání, v kulturním kapitálu a v podobě dveří, které se otevírají nebo zůstanou zavřené.

Řada mých – bílých – západoněmeckých přátel bude dědit, až jednou osiří. Jejich rodiny dostaly možnost v letech prosperity generovat blahobyt a umožňují mladé generaci lepší start do života. Je to cítit hlavně teď, když je nám přes třicet.

Díky velkorysé podpoře svých rodičů se lidé z mé generace mohou vykoupit z přehřátého trhu s nájemním bydlením ve velkých německých městech a žít ve slunných vlastních bytech s okny od podlahy ke stropu a podlahovým topením. Mohou žít beze strachu z rostoucího nájemného a z gentrifikace.

To vše se děje na pozadí toho, že se Německo stále více mění ve společnost, kde jednu z rozhodujících rolí hraje dědictví. Politika stojí před dilematy, která vyplývají z faktu, že se neustále upevňují rozdíly nejen mezi východem a západem, ale i mezi chudými a bohatými. Znovu se ukazuje, jak úzce je východoněmecká identita svázaná s původem z nižší společenské třídy.

Někdy z bezradnosti žálím

Vedle materiálních nerovností jsou mezi východem a západem pořád cítit někdy víc a někdy méně jemné kulturní rozdíly. Ať už jde o výsměch saskému nářečí nebo o znuděný nezájem o východoněmeckou historii, kulturu a východoněmeckou zkušenost.

Sama pro sebe se snažím zjišťovat, co vlastně definuje východoněmeckou a postkomunistickou identitu. Víím, že mě toto téma zneklidňuje, po třiceti letech víc než kdy jindy. Jako dítě postkomunismu pořád osciluji mezi dvěma světy. Svou východoněmeckou identitu se snažím sladit se západním hodnotovým systémem, ve kterém se často ztrácím.

Mám vztek. Někdy z bezradnosti žálím.

Na hodně konfliktních otázek, které jsem tu popsala, nemám odpovědi, nevím, jestli je někdy najdu a jestli někdy dojdou k vnitřnímu klidu. Podobně jsou na tom další lidé mé generace, kteří jako děti zažili dobu transformace ve východním Německu a ve východní Evropě vůbec.

Že cítíme podobně, mě naplňuje jistou nadějí. Nadějí, že naše generace konečně mezi sebou začíná mluvit o naší rozpolcenosti, našich bolestech a o svém hněvu.

TAK JAKO TAK SE VŠECHNO ZMĚNÍ

Josef
Patočka

„A

si budete muset udělat zase nějakou revoluci,“ uzavírá děda jednu z našich debat na oslavě svých osmdesátých narozenin. Smějeme se na sebe přes stůl s obloženými chlebičky. Pro jednu si rozumíme.

Není to samozřejmost. Je tolik otázek, o které se hádáme – mohou za osud Romů oni sami, nebo strukturální rasismus české společnosti? Představují váleční uprchlíci především lidi, kterým je třeba pomoci, nebo bezpečnostní riziko?

Jsou ale i věci, na kterých se shodneme, navzdory rozdílným věkovým, vzdělanostním i třídním: on, kvalifikovaný dělník s maturitou, žijící na sídlišti v typickém českém okresním městě; a já, milenál od počítače s vysokoškolským titulem, bydliště postupně Brno, Praha, Berlín – a zase nazpátek.

Přes sociální propasti sdílíme s prarodiči podobně kritický náhled na poslední třicetiletí, léta jejich stáří a mého dospívání. Zostřeně vnímáme „slepé skvrny“ – jak to pojmenoval sociolog Daniel Prokop – transformačního příběhu o úspěšném návratu do Evropy, od narůstajících nerovností a existenční nejistoty nižších společenských vrstev přes oligarchizaci politiky až po stupňující se pustošení živého světa.

Revoluce je silné slovo: zní nebezpečně a přitom směšně. Oni na konci, já na prahu dospělého života ale nabýváme tušení, že se budou věci muset setsakramentsky předit k lepšímu, nemá-li to s námi dopadnout mizerně.

Generace Z jako zklamání

Je to zdánlivě paradoxní porozumění mezi generací údajně nenapravitelně zkřivenou životem v nesvobodě a tou, která měla být jako první „nepoznamenaná minulostí“. Nejde o to, že bychom neuznávali hodnotu osvobození, kterou čtyři roky před mým narozením pád komunistického panství přinesl – má babička ten prožitek nedávno označila za „tím krásnější, že se v něj už ani neodvažovala doufat“. Je to spíš sdílená zkušenost pozdějšího rozčarování.

Naše generace měla zdědit všechny výdobytky polistopadové transformace: tu republiku „svobodnou, demokratickou, hospodářsky prosperující a zároveň sociálně spravedlivou“, o níž ve svém prvním novoročním prezidentském projevu snil Václav Havel.

Pro jiné jistě už dřív, pro mne nejspíše až „socializace vzdorem“ proti Nečasově vládě a jejímú třídnímu boji shora dostával tento sen povážlivé trhliny. Formální demokracie nás osvobodila od útlatku v politické sféře. Globalizující se kapitalismus, který k nám vtrhnul spolu s ní, ale ve stejné době po celém světě „osvobozoval“ lidi i od jiných věcí – tradičních profesí zničených privatizací i místních vazeb kolem nich budovaných, později dalších sociálních jistot i holé důstojnosti.

Rozmohl se útlak ve sféře ekonomické. Zatímco zejména ti dravější dokázali v novém systému uspět, rozšiřovaly se řady těch, na které dopadaly jeho zapírané důsledky: mizerná práce v nelidských podmínkách,

Josef Patočka

Narodil se v roce 1993. Působí jako reportér Deníku Referendum pro klima a energetiku. V RESETu, platformě pro sociálně-ekologickou transformaci, se zaměřuje na promýšlení cest k sociálně spravedlivému přechodu k nefosilní ekonomice. Ve volném čase se účastní kampaní proti těžbě uhlí v hnutí Limity jsme my. Odborně se zabývá politickou ekologií.

tíživá nedostupnost bydlení, exekuce a chudoba, prohlubující se třídní i regionální nerovnost, politická bezmoc.

Když lidé, kterým transformace ublížila, usoudili, že to s nimi proklamovaní zastánci demokracie nemyslí dobře, obrátili se k těm, kteří to nemyslí dobře s demokracií. Místo zkorumpovaných politiků tak dnes máme v čele republiky privatizačního oligarchu, který korumpovat nemusí, protože si privatizuje stát.

Demokracie se ustupováním kapitalismu tak dlouho zbavovala svých sociálních předpokladů, až začalo hrozit, že se kapitalismus nakonec zbaví jí. V tom ostatně není vývoj postkomunistického prostoru výjimečný a opět je „vypouklým zrcadlem“ dějů, které dnes postihují celý svět: tak dlouho jsme doháněli Západ, až nakonec Západ dohnal nás.

Konec experimentu

Jistě platí Masarykovo rčení, že máme překonávat nedostatky demokracie, ne demokracii jako takovou. A bylo by toho k překonávání až dost, kdybychom ještě navíc nedospívali v době, kdy ničivý vztah moderní civilizace ke zbytku života na naší planetě bezprostředně ohrožuje samy předpoklady její existence.

Přes určité procitnutí, které přineslo kromě čím dál zřetelnějších projevů krize i naléhavé volání naší generace v podobě středoškolských stávek i blokad uhelných dolů, vážnost situace začínáme teprve tušit. Dekády „globalizace“ a naší transformace představují totiž – nikoli náhodou – také etapu stěží uvěřitelného zrychlování tempa, kterým průmyslová ekonomika narušuje rovnováhu planetárního ekosystému.

Vezměme v úvahu jen přehřívání planety spalováním fosilních paliv. Víc než polovina všech uhlíkových emisí, které dnes pohánějí všechnu tu zkázu od požárů v Kalifornii přes záplavy v Bangladéši až po naše sucho, se do atmosféry dostala až po roce 1988, kdy se z oteplování stal obecně známý fakt.

Víc škody jsme nadělali vědomě než mimoděk. A místo toho, abychom dnes šlápli na brzdu, zrychlujeme. Přidejme k tomu eskalující masové vymírání druhů, odlesňování, znečištěné oceány: trend směřující stále rychleji ke kolapsu je všude podobný.

Množné číslo – „my jako lidstvo“ – tu přitom není zcela na místě. V rámci jednotlivých zemí i celého světa jsou příčiny a důsledky ekologického ničení nerovnoměrně rozdělené. Největší díl nadměrné zátěže mají na svědomí životní způsoby nejbohatších a praktiky největších korporací. A naopak nejtěživěji důsledky dopadají spíše na chudší a znevýhodněné. Ekologická krize tak vyostřuje všechny ostatní problémy.

Mnoho se právem namluvilo o všech selháních státního socialismu. Teprve dnes začínáme docenovat, jak hluboce za dobu jen o málo kratší, než bylo u nás celé jeho trvání, selhal systém, který jej nahradil. Unikli jsme šťastnou náhodou našeho narození totalitárním experimentům 20. století se socialismem, jen abychom poznali, že ve skutečnosti žijeme v závěru experimentu, který začal mnohem dříve a může skončit mnohem hůř – s kapitalismem.

To slovo na K

Navykli jsme si spojovat kapitalismus především s podnikáním a trhy, ač obojí existovalo již před ním a není to podstata problému.

Tou je něco jiného, co kapitalismus jako ekonomický systém definuje: maximalizace zisku a z ní vyplývající exponenciální růst za každou cenu.

Jde tak mimo jiné o problém měřítka: podnikatel, který provozuje živnost, chce obvykle prostě uživit svou rodinu. Tím se principiálně liší od kapitálem ovládaných, strojově organizovaných korporací, které kontrolují většinu našeho hospodářství a princip růstu do sebe mají zabudovaný jako ústřední účel.

Růstu, naprogramovanému do základů naší ekonomiky, obětuje všechno: jakmile se zadrhne, jako při poslední krizi, usiluje kapitál o odstranění všech bariér, které mu stojí v cestě: o privatizaci veřejných služeb a seškrtání sociálního systému, snižování mezd a další rozšíření koloběhu výroby a spotřeby, který do sebe nasává stále víc zdrojů a produkuje stále více odpadu.

Proto je také potřeba závatný nárůst nerovností i emisí v posledních dekádách chápat jako součást jedné a téže dynamiky. Ať už je to politika škrtů v bohatých zemích, nebo naopak vývoz výroby do chudších států s horšími ekologickými regulacemi: obojí se řídí stejnou logikou.

Právě nerovnost – to, že mnozí stále nemají dost, i když v celku už je dáno dost pro všechny – přitom pohání růst v bohatších zemích, jako je Česká republika. Tedy v zemích, kde už dlouho nijak nepřispívá ke zlepšování věcí, na kterých skutečně záleží, od statistických ukazatelů kvality života až po subjektivní pocit spokojenosti.

Příkladem za všechny je nedostatek bydlení, způsobený spekulacemi, do nichž se finanční kapitál pustil v rámci hledání cest k nastartování růstu po minulé krizi. Neúnosně vysoké nájemné nutí lidi tím víc pracovat, produkovat tím víc zboží, kvůli kterým se musí spotřebovat tím víc zdrojů a lidi se musí tím víc reklamou manipulovat k jejich spotřebě.

Právě nerovnost nás nutí udržovat tento začarovaný kruh, aby i ti nejchudší mohli dostat aspoň drobký z koláče, jehož většinu spořádají ti nejbohatší. Růst se stal jednoduchým lékem na nerovnost. V éře ekologické krize je to ale jed, který nás všechny zabije.

Návrat k dědictví

Dědovi kupodivu tohle všechno vysvětlovat skoro nemusím. Kritickou intuici, která se do jeho nedůvěry ke kapitalismu promítá, zdědil po svém otci, předválečném komunistovi a odbojáři, který ze strany později vystoupil, protože dobrou myšlenku socialismu „pokazili lidi“.

Pamatuju si, jak těžké pro mě bylo vyrovnat se s faktem, že dva z mých pradědečků byli komunisti. Nesedělo mně vůbec, že se někdo mně blízký mohl na tom svinstvu, které jsem znal z vyprávění, nějak podílet. Naučil jsem se chápat teprve později upřímnou víru, s níž se program socialismu svého času jevil mnoha lidem jako odpověď na problémy, které ve světě viděli a na vlastní kůži pociťovali v hospodářské krizi i následující válce.

Tuhle paměť socialismu jako kladné síly – již ostatně nikdy nepřestal ztělesňovat ve své demokratické, u nás opoziční, podobě – jsme potlačili, jen abychom dnes byli ještě naléhavěji znovu konfrontováni s otázkami, které se snažil řešit. V jistém smyslu je naše dnešní tápání návratem k tomuto vytěsněnému dědictví, k jehož uchování Havel vybízel, když ve zmiňovaném projevu naléhal na to, abychom zkušenost diktatury chápali také jako něco, co jsme si udělali sami.

Vrátit se k tomu by mohlo pomoci nejen zahojit neléčené rány v naší vlastní společnosti, které mokvají nezodpovězenou otázkou, proč tolik našich blízkých udržovalo při životě nehumánní diktaturu. Kdybychom to dědictví dokázali vykopat a dobrat se z něho odpovědi na otázku, co a jak přesně jsme to vlastně pokazili, možná by to mohlo ještě prospět miliardám lidí mimo postkomunistický svět, kteří dnes stejně jako my stále intenzivněji touží po něčem lepším.

Za horizont růstu

Přeprogramovat zhoubnou dynamiku dnešní ekonomiky nebude vůbec jednoduché a tváří v tvář jejímu samohybu se věci snadno mohou zdát beznadějně. Po celém světě ale lidé – ekonomky i odboráři, političky i ekologové – překypují nápady, které ukazují cestu za její horizont a obrysy nové ekonomiky.

Klíč k odpovědi leží v úvaze, že je-li růst lékem na nerovnost, je rovnost lékem na růst. Proto mohou být snahy o řešení ekologické krize úspěšné, jen pokud budou současně řešit sociální křivdy, posilovat spravedlivější distribuci zdrojů a demokratickou účast lidí na určování podmínek svého života.

To, čemu v Americe říkají „Green New Deal“, jde v tomto správném směrem: je třeba vyjít z ekologické reality, v níž se nacházíme. Rychle snížit spotřebu fosilních paliv přechodem k obnovitelným zdrojům energie a bezuhlíkové dopravě. V tomto procesu současně zajistit všem důstojnou práci, bydlení a jiné předpoklady dobrého života. A napříť k tomuto úkolu celou sílu státu i občanské společnosti.

„Nerůstová“ ekonomika musí jít ale nakonec dál. Nutné je nahradit nejen fosilní energetiku, ale snížit spotřebu zdrojů obecně. Potřebujeme například eliminovat systematické plýtvání, projevující se v politice „plánovaného zastarávání“, kdy velké firmy záměrně navrhuji výrobky tak, aby se brzy rozbily. A relokalizovat výrobu, kde je to jen trochu možné.

Snížení výroby a spotřeby by v dnešním uspořádání vedlo k hospodářské recesi, krachům podniků a nezaměstnanosti, které by nejtěživěji zasáhly ty nejchudší. To nesmíme dopustit.

Měli bychom proto systematicky podpořit živnosti, drobné a střední i družstevní podniky. Posílit zaměstnanost v dnes těžce podceňovaných „pečujících“ sektorech a veřejných službách, jako je vzdělávání a zdravotnictví či péče o staré a nemohoucí, kulturu a přírodu.

A především konečně vyslyšet požadavek, aby se pokroky v produktivitě práce místo zisků největších firem promítly do podstatného snížení pracovní doby při současném udržení či zvyšování mezd. Zbývající práce by se tak rovnoměrněji rozdělila mezi lidi, kterým by zbylo víc volného času. Na péči o své blízké či zahradu, na sousedské aktivity, rozvoj zálib a koníčků i odpočinek: klidnější, méně hektický, plnější život.

Na čem se shodneme

Můžu se s prarodiči dál hádat o věcech, v kterých spolu nesouhlasíme – o tom, jak s tím vším souvisí rasismus vůči Romům, na které dnešní nerovnosti kvůli jejich barvě kůže dopadají nejhůře, či vůči uprchlíkům, které z jejich zemí vyhání mimo jiné pohromy a konflikty zaviněné ekonomickým i ekologickým kolonialismem. A nemám v plánu ustoupit ani o píď.

Od otázek, které nás rozdělují, se ale stejně snažím vykračovat k tomu, co nás spojuje. A věřit, že nejen s nimi bych se mohl shodnout na tom, že bychom chtěli žít ve společnosti, ke které by takové kroky vedly: ve společnosti, jejíž představa působí méně jako reinkarnace někdejší diktatury a víc jako ta „republika svobodná, demokratická, hospodářsky prosperující a zároveň sociálně spravedlivá“, o níž snili naši předchůdci.

Nedělejme si iluze, o každý krok směrem k takové společnosti budeme muset svádět politický zápas s těmi, kterým vyhovuje dnešní stav a uzurpují si moc, aby jej udrželi: korporacemi, oligarchiemi, kapitálem. Na klíčovou otázku, jak jej vést úspěšněji než dosud, hledáme společně odpověď. První krok musí být ale tento. Pokud chceme moc vrátit lidem, budeme se znovu muset naučit s nimi mluvit a hledat právě to, co nás spojuje.

Tak jako tak se všechno změní

Patřím do první generace moderních českých dějin, která během svého života reálně žádnou transformaci, žádnou hlubokou společenskou proměnu nezažila. To může být výhoda, jelikož nejsme zatíženi minulými dějinnými traumaty. Je to svým způsobem ovšem i překážka, protože je pro nás – na rozdíl od našich rodičů a prarodičů – o to těžší si takovou proměnu představit a pracovat pro ni.

Vím, že ale také patřím do generace, která bude muset tvář v tvář narůstajícím příznakům prohlubující se nespravedlnosti, odumírající demokracie a klimatického kolapsu takovou transformaci směrem k sociální a ekologické demokracii uskutečnit. V opačném případě jí totiž nezbude než čelit neblahým důsledkům svého selhání. Tak jako tak se všechno změní.

Budou nám říkat, že to nejde, že se to nesmí, že se to zkoušelo a dopadlo to špatně. Pokud chceme uspět, budeme se muset naučit na to odpovídat: „A přece se to musí udělat“. Může to být prožitek tím krásnější, že se v něj často už ani neodvažujeme doufat.

**Zrození/zrazení svobodou: Co chtějí
děti českého a východoněmeckého
postkomunismu?**

Autoři esejí: Elisa Gutsche, Anna Kárníková,
Josef Patočka, Lukas Rietzschel,
Klára Vlasáková,
Christian Weißgerber

1. vydání, prosinec 2020

Nakladatel: Friedrich-Ebert-Stiftung,
zastoupení v České republice
Zborovská 27
150 00 Praha 5
www.fesprag.cz
fesprag@fesprag.cz

ve spolupráci
s Deníkem Referendum

Redakce: Kateřina Smejkalová,
Jakub Patočka, Gaby Khazalová

Překlady: Jan Šícha, Werner Imhof

Grafika a sazba: Petr Kněžek
[www.vonsaten.net]

ISBN: 978-80-87748-59-6

Názory vyjádřené v této publikaci
neodpovídají nutně názorům
Friedrich-Ebert-Stiftung. Komerční
využití není dovoleno.